

## MİMARLIK, İNSAN HAKLARI VE BU TOPRAKLAR(1)

Mimarlık Dergisi, 363, Ocak-Şubat 2012

***Her savaş, her sürgün, ardında harap bir yerleşim ve acı anılar bırakır. Kimin gidip kimin kaldığını “resmi tarih” yazar, bizlere okumak kalır.***

***Ama bunun kadar, belki daha da önemli olan bir görev ise geçmiş yapılar üzerinden de okumaya çalışmaktır.***

***Yalnızca anlamak, hatırlamak, saygı duymak için.***

Böyle bir konuya herkesin neredeyse ilköğretim yıllarından bu yana bildiği şu sözlerle başlamak kolaylık olurdu. Ancak belki burada unutanlar için bir kez daha yinelemekte yarar var:

*Madde 12: Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır.*

*Madde 13: Herkes herhangi bir devletin sınırları dahilinde serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkına haizdir.*

*Madde 25: Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.*

*İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ, 1948*

Böyle buyurmuş altmış yıl öncesinde, insanlığı idealize eden bir modern çağ müjdesi. İnsanların yaşadığı müthiş savaşlar ertesinde, “artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” kalıbına sığınarak, biraz moral vermiş belki insanlara, bir ütopya kurgulamış belki de. Buna içtenlikle inanmış da olabilir o dönem bu bildirgeyi kaleme alanlar.

Altmış yıl sonra, bugün, dünyanın hangi bölgesinde geçerli bu önermeler; Danimarka, Finlandiya, Hollanda?

Belki, biraz... Ya buralarda?

Bugün, mimarlığa erişim hakkı, barınma hakkı, yurt edinme hakkı konularında gerçek durum nedir, bir bakalım mı?

Buralarda, tarih boyunca nice savaşlarla yıkılıp yeniden inşa edilen bu topraklarda, “yurt edinme hakkından”, “yerleşme hakkından”, “barınma hakkından” söz edebilir miyiz? Sulukule, Tarlaşası, Fener, Balat’ta olan biten hakkında; gözümüzün önünde yaşanan dramlar oldukları için veya durmadan önümüze konan örnekler oldukları için biraz fikrimiz var.

*“Tarlaşası Mahallesi’ndeki onlarca aile, kentsel dönüşüm projesinin sonucu olarak evlerinden tahliye edilmekle karşı karşıya kaldı. Beyoğlu Belediyesi ve kolluk kuvvetleri tarafından tehdit edildiklerini ve kendilerine gözdağı verildiğini iddia eden aileler, tahliye tebliğlerini okumadan imzalamaya zorlandıklarını söylediler. Tahliye ile karşı karşıya olan pek çok kişiye yeterli mülletin verilmediğini savunan Uluslararası Af Örgütü Türkiye Araştırmacısı Andrew Gardner, “Bu insanlara danışılmamış, yasal hakları konusunda bilgilendirilmemiş veya uygun alternatif barınma imkanı ya da zararlarının tazmini teklif*

*edilmemiştir. Söz konusu durum, bu insanların haklarının bir ihlalidir. Ayrıca taciz iddiaları ile ilgili olarak da kamu görevlileri hakkında bir soruşturma başlatılmalıdır” açıklamasında bulundu.”*

*NTVMSNBC, 2011*

Biz bu çağda, kentsel dönüşüm adı altında gerçekleştirilen bu operasyona, bu zoraki sürgüne “mutenalaştırma” diyoruz. Unutmamalı ki, yeni dönemde oralardan sürülenler de aslında oraların ilk sahipleri değil. Onlar da daha önce sürgüne gönderilenlerin yerlerini doldurmuş olan yeni sürgünler. Bir tür “zincirleme reaksiyon” yaşanıyor yani. Bu aralarda derhal entelektüel çevrelerin tüketmekten hoşlandığı ve dolayısıyla hızla içi boşaltılan bir kavram oldu mutenalaştırma (gentrification).  
Örneğin, İstanbul’da bu tuhaf deyimden dinamikten çokça söz edildi:

“Yeni İstanbul Tahayyülü” kapsamında kent çeperlerinde saçaklanan getto yerleşimler (kapalı siteler, korumalı siteler) dışında, kimilerine artık merkezde de daha “mutena” yerler gerekiyor. Yıllar önce kent merkezini terk eden veya oralardan gönderilen her türden, sınıftan, ırktan, dinden yurttaşın yerine son elli yılda gelip yerleşen; ama artık küresel İstanbul’da görevleri sona eren insanlar yani ucuz emek sağlayıcıları, marjinaler, yeni göçmenler yeniden ve bu kez zorla sürgüne gönderiliyor. Kent merkezinde dönüştürülecek yeni yerleri daha çok varlıklı “bo-bo”lar (bohem burjuvalar) tercih edecektir.

Ama bir dakika, “sürgün” mü dedik?

### **TAM DA SÜRGÜN DEMİŞKEN!**

Peki ya “öteki” ötekiler?

Bu topraklardan gelip geçmiş, sürülmüş milyonlarca insan?

Yüzyıldır İstanbul’da, İzmir’de, Kayseri’de gerçekleştirilen ve resmi tarih tarafından onaylandığı için pek de sorgulamadığımız sürgün ve yurtsuzlaştırma operasyonları nasıl adlandırılmalı?

Bir Ermeni dostun (Kayseri, Develi’de yıllar önce terk ettiği evinin izlerini birlikte ararken) söylediklerini hatırlıyorum:

*“Bu coğrafya hüzne, gözyaşına, acıya aşınadır, bu Anadolu insanının yüzünden okunur, türküsünde duyulur”.*

Ya benzer nedenler ile yurt edindiği toprakları bırakıp buraya sığınan Türkler hiç özlemez mi doğdukları toprakları? Siz sonsuza kadar terk etmek zorunda olsaydınız doğduğunuz evi, sokağı, komşularınızı; yanınıza ne alırdınız hiç düşündünüz mü? Fotoğraflar, yazılar, aynalar, anılar... Zaman ve fırsat tanınırsa, belki.

Ama mekanı, tarihi, kokuyu, ışığı, sesi, müziği, isimleri, komşularınızı, dost ve düşmanlarınızı, sanatınızı, mesleğinizi ve kimliğinizi, geçmişinizi ve geleceğinizi ardınızda bırakacaksınız. Bence asıl bunların tümüne “yurt” denir.

Bunların en göze görüneni; doğanın, tarihin ve insanın acımasız aşındırmasına en çok direneni de işte tam da bizim konumuz olan mimarlık ürünleri, yapılarıdır.

Bugün üzerinde yaşadığımız bu topraklar; İstanbul kadar İzmir de, Kayseri de baskılara, savaşlara, sürgünlere, acılara sahne oldu.

Günümüzde, elimizde, kente benzer neresi varsa oralarda, kamu veya özel sektör eliyle dönüştürülmüş her mekanın duvarlarında bu acının izi sürülmeli, okunmalıdır. Anadolu nüfusunun 100 yıllık evrimini gösteren aşağıdaki tablo bu gerçeğin bir bölümünü acı bir biçimde sergiler.

### KİMİ SAYIMLARA GÖRE ANADOLU NÜFUSUNDA RUM ERMENİ VE YAHUDİLER

GRUP	1914 (2)	1965 (3)	2010 (4)
<b>TÜRKİYE NÜFUSU</b>	<b>18.520.000</b>		<b>73.723.000</b>
<b>RUM</b>	1.792.000	80.000 (48.000)	3.000-5.000
<b>ERMENİ</b>	1.294.000	70.000 (33.000)	40.000-60.000
<b>YAHUDİ</b>	256.000	40.000 (10.000)	20.000-30.000
<b>TOPLAM (5)</b>	<b>3.342.000 (%18)</b>	<b>190.000</b>	<b>63.000-95.000</b>
<b>KONUT (6)</b>	<b>668.000</b>	<b>40.000</b>	<b>15.000-25.000</b>

Üzerinde yaşadığımız şu topraklarda yalnızca son yüzyılda, en az 668.000 konut terk edilmiş başka bir deyişle 668.000 ailenin “ocağı sönmüş”.

Bu tabloya yalnızca sayısal göstergeler olarak bakmayıp, ardındaki her bir evin, her bir ailenin, her bir bireyin, evlerinin duvarlarındaki müziğin yankısının, mutfağındaki yemeğin kokusunun izini sürersek, ne denli dramatik öykülerle karşılaşırız acaba?

Bir de bu insanların yurt edinip kullandığı mahalleleri, sokakları, meydanları, resmi yapı veya hizmet yapılarını düşünün.

Pasajlar, dükkanlar, okullar, hanlar, postaneler, konaklar, köprüler, ayazmalar, bağlar, bahçeler, depolar, mezarlıklar, kiliseler (7)...

Kimi zaman aldığımız, sattığımız, yıktığımız, yaktığımız, kimi zaman da acımasızca dönüştürdüğümüz, ama yalnızca ve yalnızca geçici bir süre için bize ait olduğunun bilincine varmamız gereken “şey”ler.

Bu yapıların pek çoğu hala burada, Anadolu’da, İstanbul’da, İzmir’de...

Bizler de bu yapıların önünden farkına varmadan geçip gidiyoruz, ya da onları duyarsızca yıkıyor, yıkılmaya terk ediyor, mülk ediniyor, dönüştürüyor, paylaşıyor ve yeniden paylaşıyoruz.

Kayseri’de kentsel dönüşüm kamu eliyle; Beyoğlu’nda dönüşüm yaratıcı ve yatırımcı entelektüeller eliyle, Ege’de otel, restoran, bar işletmecileri eliyle...

Kentlerimizde eli yüzü düzgün çevre veya yapı olarak gösterdiğimiz kimi yerleri kimler yapmış, nerde bu insanlar?

İNSAN HAKKI BARINMA HAKKINDAN, NİTELİKLİ MİMARLIĞA ERİŞME HAKKINDAN ÖNCE;  
ÖNCELİKLE YURT EDİNME HAKKIDIR DİYORUM.

## NOTLAR:

(1)

Genel olarak metinde kullanılan sayısal veriler ve kavramlar için aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır:

Peter Alford Andrews, Türkiye’de Etnik Gruplar, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yayıncılık, İstanbul, 1992

Baskın Oran, “Türkiye’de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

Samim Akgönül, “Azınlık, Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar”, bgst Yayınları, İstanbul, 2011

“Azınlık kavramının tek ve evrensel bir tanımı olmadığı bilinen bir geçektir. Tanım arayışları, Ulus-Devlet kavramının doğuşundan bu yana (...) uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset dünyasında, içinden çıkılmaz bir konu haline gelmiştir.” (Akgönül, 2011)

Ancak, bilimsel olmayan ve Lozan Antlaşmasında “TC vatandaşı gayrimüslimler” olarak kaydedilen, değişik tarihsel ve konjonktürel dönemeçlerde ise Gayrimüslim, Ekalliyet, Azınlık, Etnik grup, Öteki... gibi müphem tanımlarla adlandırılan bu gruplar için bilimsel bir tanım olarak Akgönül’ün şu önermesi kullanılabilir:

“... toplumbilimsel ve siyasal açıdan, bir grubu azınlık olarak sayabilmemiz için bu grubun başlıca beş kriterine uygunluk göstermesi” gerektiğini belirtiyor.

Bunlar: “Birçok alanda çoğunluğa kıyasla farklılıklar sergilemek. Devlet olarak tanınmış bir ülkenin sınırları içerisinde sayıca az olmak ... Siyasi ya da iktisadi olarak başat olmamak. Söz konusu Devletin vatandaşı olmak. Bir azınlık bilincine sahip olmak.” (Akgönül, 2011). Bu tanıma yapılabilecek katkılardan biri konunun “kültür” boyutunun da vurgulanması gereğine işaret etmek olsa gerek.

Ne var ki, Ulus-Devlet’in resmi tarih yazımı sonucu olarak bizlerin zihnine kazınmış olan basit yaklaşım, azınlık olarak yalnızca “etnik, dilsel, dinsel azınlıklar”ı, genel olarak da Rum, Ermeni ve Yahudi’leri tanımlar. Akgönül’ün kitabına yazdığı önsözde Baskın Oran’ın vurguladığı gibi, “bu zor ve netameli konuyu” tartışmayı uzmanlarına bırakıyorum. Bu yazıda, bilimsel bir tanım olarak katılmamama karşın azınlık olarak, yalnızca Rum, Ermeni, Yahudilerin yakın tarihimizdeki nüfus verileri ile Türkiye’deki olası Tarihsel mirasları konu edilecektir.

(2)

Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, volume2, Cambridge University Press, 1977

(3)

1965 nüfus sayımı, dil ve din konularındaki soruların yer aldığı son sayımdır. Buradaki ilk rakamlar, Din- Kilise kayıtları bağlamında belirlenen tahminlerdir; parantez içindekiler ise nüfus sayımında “anadil” sorusuna verilen yanıtların sonuçlarıdır. Mete Tunçay, Azınlıklar Nüfusu, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, s: 1563

(4)

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2010

Rum, Ermeni, Yahudi sayıları, yukarıda belirtildiği gibi, çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilerin ortalaması olarak alınmıştır.

(5)

Bulgar, Latin, Protestan, Katolik gibi birçok kaynakta yer alan kimi gruplara deđin sayılar eklenmemiřtir.

(6)

Tanımlanan geniş dönem de göz önüne alınarak, bir konutta ortalama 5 kişinin yaşadığı varsayımı ile yaklaşık olarak.

(7)

Bu konuda, İstanbul 2010, Avrupa Kültür Bařkenti programı çerçevesinde hazırlanan iki sergi ve bağlı olarak yayınlanan iki kitap anılmaya değer:

Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları, Hasan Kuruyazıcı, Eva şarlak, İstanbul 2010 Ajansı, Zođrafyon Lisesi Mezunları Derneđi, 2010

Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları, Hasan Kuruyazıcı, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2010